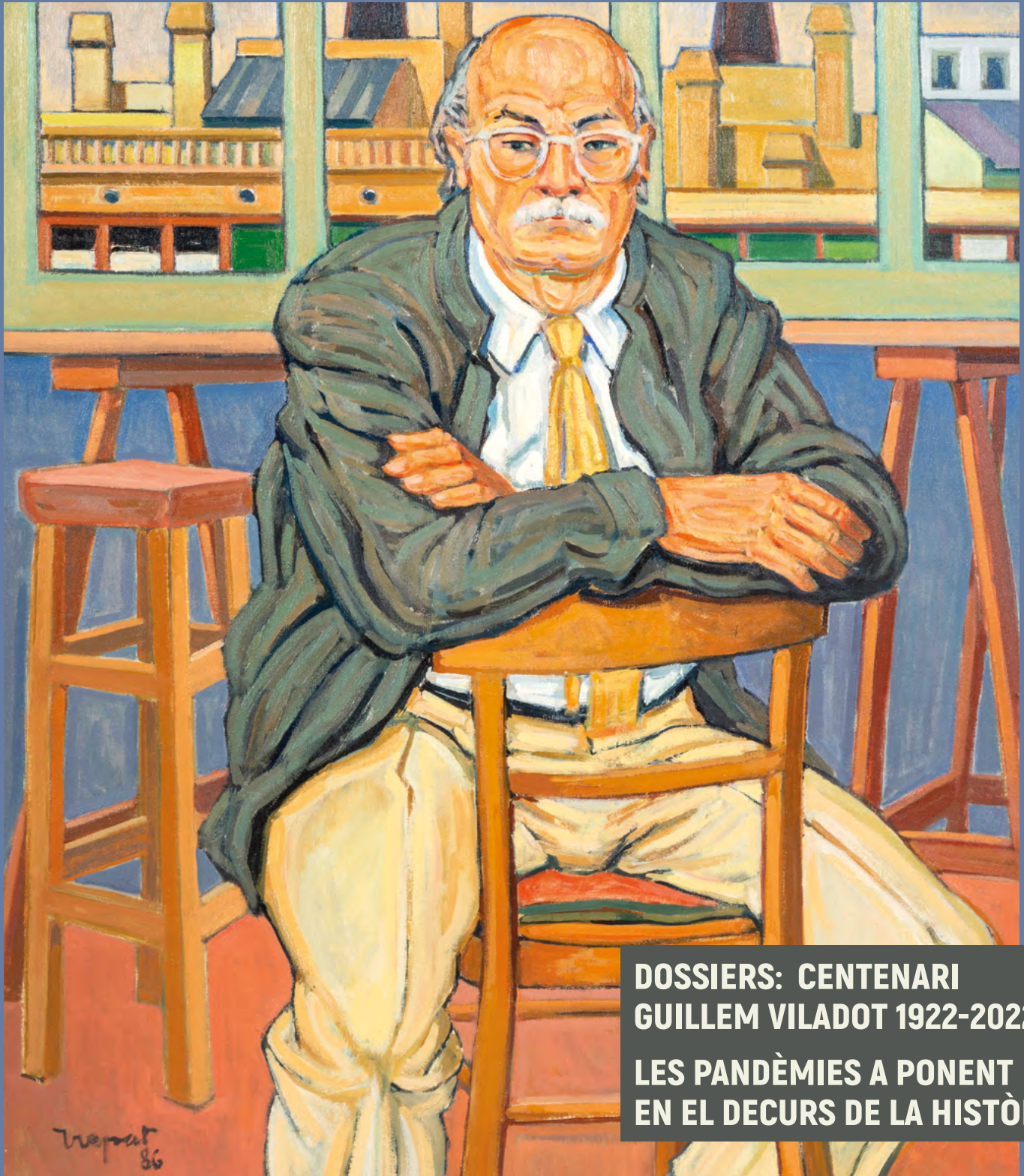

URTX

REVISTA D'HUMANITATS DE L'URGELL

MISCEL·LÀNIA ANUAL · TÀRREGA · MAIG 2022 · núm. 36

**DOSSIERS: CENTENARI
GUILLEM VILADOT 1922-2022
LES PANDÈMIES A Ponent
EN EL DECURS DE LA HISTÒRIA**

TEMPS DE PESTILÈNCIA

FRANCESC CREMADES RODRÍGUEZ

ABSTRACT

La Muerte Negra que visitó Europa en 1347 se convirtió en una enfermedad endémica i persistió en el continente, con episodios de mayor intensidad, hasta finales del siglo XVII. En este artículo se repasan los periodos de mayor virulencia que, al largo de los tres siglos y medio, se produjeron en tierras catalanas, en las comarcas leridanas, y especialmente en el Urgell. Como fuente se ha recurrido a documentos que nos legaron algunos autores coetáneos y a datos que constan en archivos catalanes. Agradecemos a Camps i Surroca y a Camps i Clemente su extraordinaria recogida de datos archivísticos, extremadamente útiles. Se han comparado las circunstancias de aquellas épocas con las actuales debidas al covid-19, i concluimos que en la profilaxis somos herederos de aquellos antepasados.

The Black Death that entered Europe in 1347 became an endemic disease that persisted on the continent, with episodes of greater intensity, until the end of the 17th century. This article reviews the periods of its greatest virulence that, over the three and a half centuries, occurred in Catalonia, in the Lleida counties, and especially in the Urgell lands. As a source, we have resorted to documents bequeathed to us by some contemporary authors and to data contained in Catalan archives. We thank Camps i Surroca and Camps i Clemente for their extraordinary collection of extremely useful archival epidemiological data on the plague. The circumstances of those times have been compared with the current ones caused by covid-19, and we conclude that, in prophylaxis, we are heirs of those ancestors.

PARAULES CLAU

Pestilència, pesta, Mort Negra, profilaxi, immunitat, quarantena, Junta del Morbo, Urgell.

INTRODUCCIÓ

La denotació «epidèmia» sempre ha estat present al nostre vocabulari, però pocs aventuràvem que recuperaria connotacions d'altres temps. Amb el descobriment dels antibiòtics i la introducció de les vacunes semblava que designaria, d'aleshores ençà, malalties no contagioses com les cardiovasculars, el càncer o la depressió. És ben cert que els anys 80 del passat segle va aparèixer la sida, i que els anys 50 es va patir una passa de poliomièlitis, però l'esclat d'abast mundial de la covid-19 ens retrotrau al temps de la grip del 1918-1920, o de les passes de còlera del segle XIX.

Malgrat la gravetat i la proximitat de les malalties esmentades en el paràgraf anterior, el mot «epidèmia» roman en l'inconscient col·lectiu lligat a la Mort Negra que arribà a Europa a mitjans del segle XIV i hi va restar, amb brots d'agudització, fins a finals del XVII. A tall d'exemple, podem adduir que el mes de març del 2020 aparegué al diari *La Vanguardia*, i amb motiu de l'inici de la covid-19, l'article «El sorprendente tratado médico del siglo XIV con medidas todavía vigentes para combatir una pandemia», signat per Pau Echaz, que fa referència al manuscrit de Jacme d'Agramont, escrit el 1348. A nosaltres ens resulta proper el manuscrit d'Agramont, però, a més, aquest document conservat a Verdú s'ha convertit en patrimoni mèdic universal de manera que, també en març del 2020, el professor Spencer Strub publicà a *The New York Review* l'article «Illness & Crisis, from Medieval Plague Tracts to Covid-19», la base del qual és el *Regiment* de mestre Jacme. S'ha de recordar que la primera traducció del manuscrit es va fer, el 1949, a l'anglès des del català medieval a càrrec de Charles Edward A. Winslow, creador del concepte actual de Salut Pública. El va ajudar Maria Luisa de Ayala, esposa del doctor Duran-Reynals. Des de llavors la traducció del document i els estudis que se n'han fet ocupen un lloc destacat al catàleg de la Harvey Cushing Medical Library de la Universitat de Yale, i s'hi pot accedir des de qualsevol ordinador personal col·locant a un cercador: Orbis Yale Catalog, i el nom Jacme d'Agramont a la casella *search*.

El *Regiment* conservat a l'arxiu de l'església parroquial de Santa Maria de Verdú ha adquirit rellevància en les circumstàncies actuals, però ha estat sempre un text de referència quan s'estudia la Mort Negra. Així, Guerrit Bos i Guido Mensching (2011, p. 32-63) el van fer servir de contrast per corroborar el contingut mèdic del text sobre la pestilència escrit en hebreu pel metge barceloní Abraham Ben Solomon Hen (segle XV). També és referència constant al llibre de Susan L. Einbinder *After the Black Death: Plague and Commemoration Among Iberian Jews*, publicat el 2018.

Jacme d'Agramont va escriure el *Regiment* quan la pestilència encara no havia arribat a terres catalanes peninsulars, de manera que en desconeixia la naturalesa i va compondre un text preventiu que recull les mesures per evitar emmalaltir de la plaga. Al llarg d'aquest article es veurà que són molt similars a aquelles que es fan servir ara. Se'n podria posar com a exemple una indicació que els metges medievals, seguint el magisteri de Galè, recomanaven com a essencial, com era mantenir un estat d'ànim positiu, ja que el contrari po-

dia ser causa de malaltia o d'agreujament d'una malaltia preexistent. Aquest consell mèdic el van seguir deu joves, set xiques i tres xics, que van abandonar la Florència empestada, es van confinar a una vila allunyada de la ciutat i van passar estones contant-se històries estimulants a fi de mantenir l'estat d'ànim adequat. Haurà reconegut el lector que ens estem referint a *El Decameró*, escrit entre 1350 i 1353. Amb totes les reserves, podem recordar els aplaudiments de reconeixement i d'ànim des dels balcons a les huit de la vesprada; la repetició de la cançó *Resistiré*; els cants i interpretacions musicals de diversos tipus des de les terrasses o, en un exercici d'imaginació, el joc del bingo que alguns veïns organitzaven en comú, però cadascú des del balcó de casa seua, durant el confinament del 2020.

Estudiar les epidèmies del passat no és a hores d'ara un exercici purament acadèmic. Aquesta era l'opinió d'Arnold Klebs quan va presentar al Congrés d'Història de la Medicina de Leyden-Amsterdam la comunicació *A Catalan plague-tract of April 24, 1348, by Jacme d'Agramont, on declarà* (Klebs, 1929, p. 232):

«À parer meu, no avançarem en els aspectes pràctics de les epidèmies a menys que estudiem curosament no només les dates, les poblacions i la història de les epidèmies, sinó tota la tragèdia en el seu conjunt. Tal volta la recerca històrica podrà mostrar el seu major valor pràctic en el camp de l'epidemiologia».

LA MORT NEGRA

Ens han arribat testimonis mèdics directes de l'epidèmia del 1348. Un d'ells el narrà el metge i cirurgià occità Guiu de Chaulhac a la seua *Cirurgia Magna*, llibre escrit uns quinze anys després de la passa. En reproduïm ací uns paràgrafs resumits (*apud* Campbell, 1931, p. 2-3):

«La gran mortaldat va aparèixer a Avinyó en gener de 1348, quan jo estava al servei del papa Climent VI. Es va presentar de dues formes. La primera va durar dos mesos, amb febre continua i esputs de sang, i causava la mort del malalt en tres dies. La segona va durar la resta del temps, també amb febre continua i amb tumors a les parts externes, principalment a les aixelles i l'engonal, i el malalt moria en cinc dies. Fou tan contagiosa, especialment la forma que s'acompanyava d'esputs de sang, que no tan sols estant a prop del malalt, sinó mirant-se als ulls es contagiaven les persones. Com a conseqüència els afectats morien sense que ningú els atenguera i eren soterrats sense sacerdot. El pare no visitava el fill, ni el fill el pare. La caritat estava morta i l'esperança perduda».

Guiu de Chaulhac fa una descripció clínica perfecta del que hui, a l'època microbiològica, coneixem per «pesta» produïda pel bacteri *Yersinia pestis*. Primer en descriu la forma pneumònica, que es contagia entre les persones per mitjà de xicotetes gotes de saliva, i després descriu la forma bubònica, en què el bacteri, que afecta essencialment rates i altres rosegadors, passa eventualment a l'home per mitjà d'una puça transmissora, la *Xenopsylla cheopis*. Crida l'atenció que Chaulhac descriu la forma pneumònica com la primera en aparèixer, quan habitualment ho fa la forma bubònica. Altre dubte el presenta el nom amb què es coneixen ara aquelles epidèmies, Mort Negra o Pesta Negra, que evidentment és de caràcter descriptiu, i López-Piñero (2000, p. 21) l'atribueix al color negre blavós que presenta la pell del malalt en la forma pneumònica per falta d'oxigen a la sang. Altres autors opinen que se li va donar pel color negre de la supuració dels tumors. Una tercera forma de pesta, no descrita clínicament per Chaulhac, es produeix quan el bacteri es multiplica a la sang; és la forma septicèmica, que ocasiona ennegriment per necrosi de les extremitats.

Quan l'epidèmia va arribar a Europa, el metges en desconeixien la naturalesa perquè no s'havia presentat a la conca mediterrània des del segle VI, en la coneguda com a «Pesta de Justinià» descrita per Procopi, però prompte van descobrir que s'enfrontaven a un perill nou, com ho mostra Chaulhac (*apud* Campbell, 1931, p. 3):

«Dic gran a aquesta epidèmia perquè va afectar el món sencer, o li va faltar poc per fer-ho. Va començar per l'Orient i des d'allà va llançar les sagetes contra el món, va travessar la nostra regió en direcció a l'Occident. Fou tan gran que a penes va sobreviure una quarta part de la població. I jo gose dir que mai s'havia sentit dir res de semblant. De

les pestilències del passat que coneixem pels escrits cap va ser tan gran com aquesta, ja que aquelles afectaren tan sols una regió, aquesta el món sencer; aquelles es podien tractar d'alguna manera, aquesta de cap».

El metges es van enfrontar a un flagell terrible, i molts van fugir de les zones empestades. No va ser el cas de Guiu de Chaulhac, com ell mateix exposa (Ibídem):

«Per evitar la infàmia, no vaig gosar fugir, però sempre amb por em vaig preservar el millor que vaig saber. Malgrat això, cap al final de la passa vaig caure malalt amb febre continua i un tumor a l'engonal. Vaig estar malalt durant quasi sis setmanes, i en tan gran perill que els meus col·legues cregueren que moriria, però una volta que vaig obrir i tractar el tumor, vaig sanar per desig de Déu».

Un metge català, Johan Jacme, que molts consideren lleidatà i fill de Jacme d'Agramont, ens ha llegat també la seua actuació en aquella passa (*apud* Klebs / Droz, 1925, p. 57), en la qual recomanava rentar-se les mans amb freqüència, airejar la casa el més possible i desinfectar-la. A més narrà la seua experiència:

«[El que aconselle] ho vaig provar jo mateix a Montpeller perquè, a causa de la meua pobresa, no vaig poder evitar el tracte amb el comú de la gent, sinó que vaig estar obligat a anar de casa en casa per tenir cura dels malalts i guarir-los, i per tot remei duia una esponja o una molla de pa xopada en vinagre, la qual sostenia a prop de la boca i del nas, ja que totes les coses agres omplen els conductes i impedeixen que les coses verinoses penetren en el cos, i per aquest mitjà em vaig lliurar de la pestilència».

Guiu de Chaulhac i Johan Jacme van ser companys professors a l'Escola de Medicina de Montpeller, de la qual Johan Jacme va arribar a ser canceller.

Si s'identifica «pesta» amb la malaltia produïda pel bacteri *Yersinia pestis* es cau en un error de concepte, perquè a l'edat mitjana i a principis de l'edat moderna el mot «pesta o pestilència» era sinònim d'«epidèmia» amb un signe clínic específic, que era la presència de «febre pestilencial». Aquesta febre tenia la característica de sentir-la el malalt intensament a l'interior, mentre que per fora no es percebia com a molt forta. Els metges clàssics la coneixien amb el nom de «lipiria». Sota aquest signe, a banda de la pesta per *Yersinia*, s'agrupaven un seguit de malalties diferents, com el tifus exantemàtic, que es va diferenciar d'altres malalties pestilencials el segle XV, o la febre groga, caracteritzada com a morbo específic a finals del segle XVII.

És important tenir present aquest concepte perquè va donar pas a moltes creences equivocades de caràcter popular. La gent comuna va aplicar el nom de «glànola» a la malaltia perquè pensava que l'aparició de ganglis inflamats —dits bubons o glànoles—, molt cridaners, la caracteritzava. Els metges del segle XVI insistien a desfer aquesta creença equivocada (Girauld, 1587, p. 5-6),¹ (Terrades, 1590, capítols I i VIII),² ja que l'aparició de bubons i d'àntrax era molt freqüent en l'evolució de la patologia, però no era ni constant ni necessària.

El 1599, concretament el 3 de juny, es va iniciar a Vallfogona de Riucorb una epidèmia que es coneixeria com «Pesta de la Llana». En cinquanta dies va ocasionar la mort al 10% de la població. El mal es va estendre a Santa Coloma de Queralt i a Tàrrega, on la mortalitat arribà al 25% dels habitants, i a Bellpuig al 33%. L'epidèmia havia arribat a Catalunya i s'hi havia estès amb els ramats d'ovelles que seguïen la ruta transhumant que unia les pastures d'hivern de la plana d'Urgell amb els Monegres a l'Aragó (Pons, 2020). Atesa la relació amb els ramats ovins, podem dir a hores d'ara que la dita «pesta» va ser una epidèmia de carboncle. És aquesta una malaltia pròpia dels ramats d'ovins, de bovins i de caprins pro-

¹ Hi ha una edició comentada d'aquest llibre publicada el 2017 dintre de la col·lecció *Scripta*, a càrrec de Francesc Cremades i Joan Veny.

² Una edició comentada del llibre de Francesc Terrades, a càrrec de Veny i Cremades, està en preparació per l'editorial Lleonard Muntaner.

vocada pel bacteri *Bacillus anthracis*, i que pot afectar l'home a partir d'aquests animals o dels seus productes. Ocasionalment una forma cutània amb aparició d'úlceres i de bubons, i en alguns casos greus pot ocasionar la mort al 20% dels malalts. Hi ha una forma pulmonar que recorda clínicament la variant pneumònica de la Mort Negra, i en aquesta forma la letalitat és molt elevada.

A Vallfogona el sector més afectat va ser el dels teixidors (Ibidem), i no és estrany, ja que les persones exposades a la malaltia són aquelles que tracten amb productes dels animals esmentats, com pastors, esquiladors, camperols, matancers, pelleters, etc. Tant el quadre clínic com la població afectada estan documentats (Ibidem), i la malaltia rebé el nom de «pesta» pel seu caràcter epidèmic explosiu i l'alta letalitat, quan en realitat no estava produïda pel bacteri *Yersinia pestis*.

Ara, a l'època microbiològica, és fàcil fer diagnòstics diferencials, però en el temps de les grans epidèmies es vivien aquestes per observacions clíniques tan sols i, per fer-nos-en una idea cabal, no podem menystenir la percepció, equivocada o no, que d'elles tenien tant la gent comuna com els metges. Veurem, tot limitant-nos a les passes de pesta per *Yersinia*, que som hereus dels principis preventius que establiren els nostres avantpassats per a malalties de transmissió sobretot aèria, incloent-hi la «vacunació». Revisarem, també, els documents que ens han arribat d'aquestes epidèmies a les comarques lleidatanes, i en especial a l'Urgell.

ARRIBADA A CATALUNYA DE LA MORT NEGRA

La Crònica de Pere el Cerimoniós recull l'arribada de la Mort Negra a terres catalanes peninsulars: «Estant lo fet en aquest estament començà en la ciutat de València la gran mortaldat en lo mes de maig de l'any de nostre Senyor MCCCXLVIII; e cresqué entant que ans que fos mijant juny hi moriren tots jorns més de CCC persones» (Crònica, llibre IV, capítol 6). El rei, que era a València retingut pels nobles revoltats de la Unió, aconseguí que aquests li permeteren abandonar la ciutat per no posar en risc la seua vida, i va prendre el camí de Torres-Torres cap a Terol. La Crònica continua: «Y après alguns dies que som en lo dit loch de Terol, començà la gran mortaldat per rahó de la qual haguem aquí d'exir. E tenguem nostre camí vers les parts de Taraçona» (Ibidem). Després de la derrota dels cavallers de la Unió de l'Aragó a Épila, el rei Pere fou a Saragossa, on «Estant en los tractaments de les dites corts, començà la gran mortaldat y tots los dies creixia, en tant, que en lo començament del mes de octubre se moriren en la ciutat tots dies més de CCC persones» (Crònica, llibre IV, capítol 8). El rei partí de Saragossa cap a Terol, amb la reina, que estava malalta. I continua la Crònica (Ibidem):

«E com som a Terol volíem-hi aturar, car la mortaldat hi era ja quaix passada; emperò estant aquí, vench a Pardo Casta e al fill de micer Rodrigo Díez, e moriren dins poch dies d'aquell mal que lavors corria. Y per aquella rahó y restaurar la reyna partim de Terol e anam a Exèrica; e la reyna fou agreujada del seu mal, en tant, quen poch dies passà d'esta vida, en lo dit loch de Exèrica».

La Crònica del Cerimoniós dona una notícia general de l'epidèmia, però seria més aclaridor esbrinar els efectes que aquesta va tenir sobre la població comuna. No és fàcil fer-ho, perquè els arxius parroquials, amb el registre de naixements i d'òbits, es van iniciar el 1562 per una disposició del Concili de Trento. Per sort, alguns estudiosos han aplicat una forma indirecta de calcular aproximadament l'abast de la mortaldat.

Albert Villaró (1986-1987, p. 271-302)³ utilitza el llibre de testaments que es conserva a l'Arxiu Capitular d'Urgell per estimar el nombre de persones que traspassaren en la primera

³ No hem pogut tenir accés a l'article original, i n'hem fet servir el resum aparegut a *Bon dia*, «1348: La pesta que va arrasar la Seu (i probablement, també Andorra) signat per A. L. el 29 /03/2020. Recurs electrònic: <<https://www.bondia.ad/cultura/1348-la-pesta-que-va-arrasar-la-seu-i-probablement-tambe-andorra>>

onada de la pestilència a la Seu d'Urgell. Es presumeix que la Seu tenia una població de 1.300 a 1.400 habitants el maig de 1348, i entre el 12 de juny i el 12 d'agost es registraren 325 testaments. Villaró opina que, atesa la letalitat del mal, pràcticament tots els testadors van morir. A aquests s'hauria de sumar el nombre de traspassats sense testar, com són els menors, els pobres, i aquells que no van tenir temps de fer-ho. Villaró conclou:

«Els aproximadament 300 difunts segurs constitueixen més o menys el 20% de la població estimada, però si apliquem les taxes de mortalitat que els investigadors consideren normals en els centres urbans atacats per la pesta, entre el 30 i el 35%, el nombre de víctimes a la Seu se situaria vora dels 500. Entre aquestes dues xifres —les 325 víctimes documentades en testaments i les 500 que es considera la xifra estàndard a l'Occident urbà— haurem de situar el nombre total de morts».

El 1347 s'hi havien redactat una quarantena de testaments, i el 1349, després de l'epidèmia, la xifra va ser inferior a quaranta. El registre de testaments es va incrementar a partir del 12 de juny del 1348, en què se n'anotaren 3, i el ritme creixent es mantingué a partir de llavors. Els dies de més afectació per la Mort Negra van ser els de la segona setmana de juliol, quan es compten més d'una dotzena de testaments per dia, amb el trist rècord d'una vintena el 12 de juliol. El ritme s'alentí a principis d'agost i la normalitat arribà al setembre.

Villaró observa que, tot i que pràcticament cap nucli familiar es va veure lliure de la pestilència —es registren 325 testaments, quan en la Seu hi hauria uns 300 focs—, en una vintena de casos la mort va arrabassar la vida a tots els membres de la família. Es comprova, així, una observació que feien els metges clàssics sobre les malalties contagioses, i és que afectaven aquelles persones predisposades per naturalesa a patir-les.

Desconeixem si s'han fet estudis similars a altres nuclis poblacionals lleidatans, però si Albert Villaró extrapola les xifres de la Seu a terres andorranes, és molt probable que altres comarques confinants, comunicades pel Segre o per camins veïnals, patiren el flagell amb la mateixa intensitat.

Villaró analitza la reacció de la població a l'epidèmia, i aventura que, més que de pànic, va ser de resignació: «Un testament escrit per un escrivà professional i testificat per un mínim de cinc persones més representa un alt nivell d'organització social. No sembla possible que tals documents, i en les quantitats indicades, puguin haver estat produïts en un temps de pànic general i de terror».

Altre exemple que addueix per mostrar normalitat social és que els jueus de la ciutat van ser respectats, i que no s'hi produïren els assalts a les jueries que van tenir lloc a Barcelona, Cervera, Tàrraga o Tarragona. Altres aljames respectades van ser les de Besalú i Girona. L'assalt als calls es va produir en un temps tant de pestilència com de revolta contra Pere el Cerimoniós, i Garcia-Biosca (2014, p. 117-120) apunta com a conclusió del seu estudi sobre la persecució dels jueus: «Però sobta que la Pesta Negra, en el seu avenç, només activi aquest tipus de resposta a les viles reials i estalviï la major part dels calls d'altres senyorius. Ens demanem, doncs, si no hi ha en tot plegat un component de revolta política contra l'autoritat reial». Així sembla confirmar-ho la *Crònica del rei Pere* (llibre IV, capítol 8) quan refereix:

«E com som en lo dit loch de Sogorb haguem ardit quels de València, jatsia quels majors regidors de la Unió fossen morts, emperò d'aquests qui eren romasos, ni hac tans de llur mala intenció que reforçaren aquella unió ab la host de la ciutat, ixqueren contra lo loch de Ribaroiya ab trabucs; lo qual loch era de mossenyer Ramon de Riusech, majordom nostre. E après anaren a Murvedre e robaren la judaria nostra».

La persecució a causa de l'epidèmia no es va limitar als jueus, sinó que també va afectar altres minories. Així ho deixà escrit Guiu de Chaulhac (*apud* Campbell, 1931, p. 3)

«Molts dubtaven de la causa de la gran mortaldat. En alguns llocs pensaren que els jueus havien enverinat el món, i els mataren. En d'altres, que havien estat els pobres deformes —possible referència als leprosos—, i els expulsaren. En altres llocs, que havien estat els nobles, i aquests tenien por d'eixir de casa. Per últim, es va arribar al punt

de mantenir guàrdies en els pobles i les ciutats que barraven el pas als desconeguts, i si trobaven en el seu poder pólvores o unguents, per por que foren verins, els forçaven a empassar-se'ls».

MESURES PREVENTIVES CONTRA LA PESTA

El concepte de «pestilència» era: «Canvi contra natura de l'aire en les seues qualitats o en la seua substància, per la qual cosa tenen lloc corrupcions, morts de sobte i malalties diverses en els éssers vius en algunes regions determinades, més enllà del que és habitual en elles» (d'Agramont, *Tractat*, article I, capítol I).⁴ Aquest concepte va variar poc al llarg dels segles; així, la definició que trobem a Girauld (1587, p. 6) resa: «Pesta és una febre podrida i venenosa, la qual procedeix de la corrupció i infecció de l'aire interior, esperits i humors. Dels quals les vapors que ixen fora del cos corrompen i emmetzinen l'aire exterior, i causen i exciten al cos grans i molts malignes accidents».

Les actuacions preventives buscaven, en primer lloc, preservar la puresa de l'aire. Per fer-ho es repetien les mesures, atribuïdes a Hipòcrates, que s'empraren a Atenes per lluitar contra la «Pesta de Tucídides», declarada a la ciutat assetjada pels espartans durant les Guerres del Peloponès (430-425 aC). En essència consistien a purificar l'ambient amb fustes i herbes aromàtiques, i encendre fogueres perquè Hipòcrates havia observat que aquelles persones que treballaven amb foc, com els ferrers i els vidriers, es lliuraven del flagell. En realitat l'atribució a Hipòcrates és apòcrifa, i a més la «Pesta de Tucídides» va ser, analitzant les descripcions de l'historiador grec, una epidèmia de tifus exantemàtic i de verola.

Les intervencions amb finalitat profilàctica que adoptava cada vila i ciutat en temps pestilencial eren les mateixes, i en prendrem com a exemple, atesa la seua excel·lent sistematització, les que el metge napolità Quinto Tiberio Angelario (1588, p. 93-109) deixà escrites a l'*Ectypa* quan va assistir els habitants de l'Alguer durant la pestilència del 1582-1583. Les redactà en cinquanta-set ítems, dels quals exposarem i comentarem els que considerem rellevants i útils fins i tot per a la situació actual amb la covid-19. Els ítems, escrits originàriament en català del segle XVI, els hem traduït al català actual.

II- Ítem, que es faça elecció de deu persones de més respecte i govern de dita ciutat. I dividir la ciutat en altres deu departaments perquè cadascú tinga cura del seu i del que ocorrega a la ciutat. Que als tals diputats se'ls done ple poder i facultat perquè puguen lliurement castigar les persones desobedients sense cap altra consulta. Així també en cremar les robes sospitoses, tancar cases, posar guàrdies i fer tot allò que creguen necessari per raó de la salut.

IV- Ítem, que mentre una persona siga sospitosa de patir la pestilència, per no perjudicar altres persones, que ningú visite ni es mescle amb el malalt si primer no l'han visitat els doctors i declarat si és sospitos o no de patir la malaltia.

IX- Ítem, que no es faça ni s'haja de fer cap mena d'aplecs i reunions, com són jocs, balls, ni res de semblant, perquè no se'n derive major dany.

XII- Ítem, que es trien soterradors per soterrar els cossos morts. I que els dits soterradors estiguen apartats, i que no hagen d'eixir sense la companyia d'un diputat que els guie. I si es podrà, com a soterradors, triar persones que hagen estat contagiades en temps passat i altre lloc de pesta, seria molt millor, més segur i de manco perill.

És important l'ítem XII, perquè prova que els contemporanis ja havien observat el fenomen de la immunitat, és a dir, que una persona que ja havia passat la malaltia no tornava a caure'n malalta. Sobre aquest punt es faran més observacions al final del capítol.

XIII- Ítem, perquè ni a la ciutat ni als seus habitants se'ls cause gran perjudici per causa de les robes i dels mobles de la casa, es notifica que les robes que no es facen servir, abans que el contagi passe avant, que les emparedem perquè no es contagien, i que hi roman-

⁴ Seguim l'edició de Veny i Cremades del 2015.

SANT ROCH

PARTE DE LA VILLA DE OLOTE, A de de 1722. En la qual (à Dios gracias) se goza de entera sanidad , sin rezelos de Peste , ni otro mal Contagio ; y se guarda de los Parages que le padecen, segun Reales Ordenes para

Edad,
Estatura,
Pelo,
Barba,
Señas,

Los Regidores de la Villa de Olot,
y de su Orden.

PARTE DE LA VILLA DE OLOTE, A de de 1722. En la qual (à Dios gracias) se goza entera salud , sin rezelos de Peste , ni otro mal Contagio ; y se guarda de los Parages que le padecen, segun Reales Ordenes, para

Edad,
Estatura,
Pelo,
Barba,
Señas,

Los Regidores de la Villa de Olot,
y de su Orden.

guen fins que la ciutat quede lliure de pestilència, a fi que no s'hagen de cremar, i evitar així detriment en el patrimoni general i particular.

Com es veurà més avant, es pensava que els panys, les robes i les fustes poroses quedaven infiltrades per l'aire pestilencial. Abans que això tinguera lloc, i per evitar pèrdues econòmiques a la població, s'aconsellava evitar l'exposició dels tals objectes a l'aire empestat. Ací es recomana l'emparedament de les robes que no s'utilitzaren, o d'aquelles de més valor. En altres llocs (Camps / Camps, 1985, p. 41) s'admetia que era suficient deixar-les tancades en arques hermètiques.

XV- Ítem, que no es dega vendre budells, ventres, freixures, d'animals vells, ni carn de cap animal que haja mort d'alguna malaltia, ni tampoc peix d'estany ni altres males carns.

Aquest consell es troba en les recomanacions profilàctiques de molts autors. S'havia d'evitar la carn d'animals morts per malaltia o per accident, és a dir, no sacrificats expressament per al consum. La carn d'aqueixos animals rebia en castellà el nom de «mortecina», i en català té un nom específic: «carn basilea». Atès que un lloc declarat empestat quedava aïllat per al trànsit de persones i per al comerç, moltes voltes, per evitar-ne les conseqüències personals i econòmiques, els seus habitants tractaven d'atribuir l'origen de la malaltia no a cap contagi, sinó a l'aliment que s'havia pres. Bastaria evitar l'aliment perquè desapareguera el mal. Així sembla que va ocórrer a Tàrrrega en la pestilència de mitjans del segle XVII (Camps / Camps, 1985, p. 41): «[A Tàrrrega] no ha vingut per contagi, sinó per lo mal aliment que s'està prenent».

XXV- Ítem, que es faça provisió de molta llenya i rames per fer molts focs per la ciutat, i encara dins de les cases pel matí. I així mateix a la nit que es facen focs i perfums. I que les persones es perfumen per netejar i mitigar la mala qualitat de l'aire que es puga inspirar, i també per major seguretat de les persones.

S'aplicaven, d'aquesta manera, les actuacions del segle V aC a la ciutat d'Atenes, abans esmentades.

XXVI- Ítem, que les robes dels empestats, si són de poc valor, es cremen immediatament. Les robes de valor es deuen desinfectar amb bugades i orejar-les, o encara passar-les pel caliu del forn, que serà més segur.

Model de salconduit sanitari que es feia servir per desplaçar-se en temps de pestilència. Al document s'afegien les dades personals del viatger. Aquest, emès a Olot l'any 1722, l'encapçala la imatge de sant Roc assenyalant-se amb el dit les lesions característiques de la pesta: els bubons a l'engonal. Font: ACGAX, Fons Personals, Joaquim Danés Torras, Col·lecció d'impressos locals s. XVIII-XX.

Aquest era el tractament que s'havia de seguir amb les robes que ja havien estat en contacte amb l'aire pestilencial. Una atribució dels diputats, que es considerava molt important, era visitar els encants per evitar que s'hi vengueren vestits que hagueren pertangut a persones mortes del flagell.

XXIX- Ítem, que es facen disparar alguns trets d'artilleria, i mascles i arcabussos pels carrers de la ciutat, i fer voltar les campanes. I que tot això es faça per purificar l'aire.

XXXII- Ítem, que els cossos dels morts per mal contagiós s'enterren dins del termini de sis hores, en els cementeris apartats i fora de les esglésies, perquè no contaminen l'aire en llocs freqüentats. I que les fosses siguin molt fondes perquè no n'isquen exhalacions que corrompen l'aire, sobreposant calç viva. I que les persones que muiren fora de la ciutat siguin enterrades fora d'aquella, en lloc apartat.

En una societat en què el respecte pels difunts era tan arrelat, resultava difícil seguir aquesta norma. Es va arribar al cas, a Verdú, que el cos d'una persona morta a casa seua es va preferir soterrar-la dintre de la mateixa llar (Camps / Camps, 1985, p. 42), i no degué de ser un cas únic. Per soterrar els cossos en lloc sagrat, preferiblement en la tomba familiar, es requeria el permís de la Junta del Morbo, que prèviament demanava el certificat mèdic sobre la naturalesa de la malaltia (Camps / Camps, 1985, p. 43). No es pot descartar que els metges cediren moltes voltes a les pressions de les famílies, però les transgressions eren severament castigades. Així, a Cervera, durant la passa de mitjans del segle XVII, els fossers desenterraren el cadàver de Joan Fuster, que havia mort de la plaga tres mesos abans, i el soterraren en sagrat al convent dels agustins; assabentat el Consell, tancà els frares al convent durant un mes, i els fossers foren castigats, tancats a la torre del castell i se'ls cremà la roba que portaven (Camps / Camps, 1985, p. 239).

XXXIII- Ítem, que en les misses, en el moment de donar la pau, es faça de manera que no se'n produísca contagi.

Aquest moment de donar la pau es va recuperar arran del concili Vaticà II. Existia abans, però es va suprimir perquè se'n podien derivar greuges si l'oficiant donava la pau primer a una família en comptes d'una altra que es considerava més important. També consta que algunes persones aprofitaven el moment per fer-ho de manera particularment efusiva.

XXXV- Ítem, que totes les altres persones estiguen retirades en les seues cases, i que no se'n dega eixir sinó u de cada casa per comprar i portar recapte. I aquest ha de dur el butlletí del morber del seu departament.

És una circumstància que s'ha repetit amb la covid-19, quan per eixir al carrer en temps de confinament es requeria un permís certificat d'estar realitzant una funció social o d'anar a incorporar-se a un treball de caràcter essencial.

XXXVI- Ítem, que cada persona que haja d'eixir deu portar una canya en la mà de sis pams de llarga, i no s'ha d'acostar a cap altra persona a una distància inferior a la longitud de la canya.

Si el pam mesurava, segon els llocs, de vint a vint-i-cinc centímetres, la canya feia aproximadament un metre i mig. Si a aquesta longitud sumem la del braç que la portava, venen a fer d'un metre i mig a dos metres, poc més o menys la distància entre persones que es recomana ara.

XXXVIII- Ítem, que s'haja de tenir davant de les carnisseries una barana llarga perquè els que hi vagen a comprar no s'ajunten, i que es mantinguen separats. I així mateix a les botigues on es ven pa, i vi, i altres robes. I que donen i cobren els diners després de rentar-los amb vinagre o amb aigua-ardent.

Aquest ítem ens resulta molt familiar als ciutadans en la situació actual.

XLIX- Ítem, que les persones sospitoses i convalescents no conversen amb ningú sense que primer hagen fet la quarantena, ço és, passat el ple i l'altre minvant de la lluna.

Aquest punt ens indica que la durada de la quarantena es mesurava per les fases de la lluna. De fet, la primera volta que es va imposar un aïllament preventiu va ser a Mercana o

antiga Ragusa el 1377 i durava un mes o cicle lunar. Uns sis anys més tard, a Marsella es va aplicar el període de quaranta dies (Campbell, 1931, p. 119). Aquesta circumstància, interpretada per persones llegues, feia pensar equivocadament que les fases de la lluna influïen sobre l'aparició del mal. Així, els cònsols de Figueres deien, en la passa de mitjans del segle XVII: «Tenim entès que sempre en lo girant, o ple, de la lluna succeïa alguna mort» (Camps / Camps, 1985, p. 40), i creiem que es pot interpretar com que si passada la fase adequada de la lluna, que coincidia amb el temps de la quarantena, no se li havia declarat la malaltia, la persona no estava contagiada. Quelcom similar declaraven a Manresa: «No se havie innovat cosa alguna tant que antes com après de girant la lluna, que acostuma a descobrir lo perill» (Ibídem). I a Reus: «Que no se admita a nadie sin hacer cuarentena, estando en lugar sin sospecha, hasta cumplir el término de la siguiente menguante de luna, porque entonces este mal descubre su malignidad». Més avant es veurà com es va fer guardar la quarantena a Tàrraga, segons les fases de la lluna, al cirurgià francès Mofur.

LII- Ítem, que en ninguna manera ningú haja de vendre robes de lli, llana i seda i cotó sense llicència del morber del seu departament, perquè no se'n derive major mal si està contagiada.

LIII- Ítem, que primer els morbers i els demás diputats hagen de declarar la ciutat lliure ja de malaltia, i ho faça cadascú en el seu departament casa per casa. I les cases, quan siguin fosques i poc orejades, emblanquinar-les, i fer-hi dins molts focs i perfums. Les altres ruixar-les amb vinagre, i fer-hi focs. I el mateix es farà a les parets i a les altres robes, ço és de lli, llana, cotó i seda, que, a més de les bugades, es passen per la calor del forn.

La comunitat es feia càrrec de cobrir les necessitats de les persones que quedaven confinades o havien de guardar quarantena, així com dels pobres. Alguns serveis eren comunitaris, com els forns per escalfar les robes, i cap veí quedava desprotegit en les circumstàncies terribles de la pestilència. Per exemple, l'ítem XLVI diu: «que se faça provisió d'algunes cabres parides, per donar de mamar als xics contagiats que no tinguen mare o dida, i tenir-los en el tancat o llatzeret, i donar-los recapte i govern com és degut». L'assistència religiosa estava assegurada amb la protecció d'un confessor portàtil amb tres finestres, una davant i dos laterals, tancades amb vidres o cristalls, la qual cosa recorda els protectors de metacrilat que separen ara els funcionaris dels clients.

La creença era que la pesta es devia o era l'aire corromput en la seua substància, però resultava difícil d'explicar l'observació que la pestilència podia passar d'unes regions a altres sense que bufara el vent des de la zona empestada. Així mateix era evident que un malalt podia contagiar una persona sana. En principi, el primer cas s'atribuïa a productes importats des de zones afectades perquè aquests, especialment si eren porosos, transportaven xicotetes quantitats d'aire pestífer que contaminava el de les regions de rebuda. El contagi entre persones s'atribuïa a l'aire espirat pel malalt i a la seua transpiració.

Es deu a Girolamo Fracastoro l'enunciació, a mitjans del segle XVI, del mecanisme de la infecció i del contagi. Establí que la infecció es produeix pel pas de partícules contaminants d'un malalt a un sa. El contagi seria la reproducció de la malaltia en el sa perquè les partícules contenen la llavor de la malaltia contagiosa. Fracastoro anomenà *seminaria* les partícules contaminants, i podien passar d'una persona a altra de tres maneres: per contacte directe, per mitjà d'objectes que hagueren estat en contacte amb el malalt, i per tant estaven infectats; Fracastoro els denominà *fomites*. Certes malalties, com ara la pestilència, a més de per contacte directe i per *fomites*, es transmetien a través de l'aire, que, per haver-se convertit en vehicle dels *seminaria*, actuaria en realitat com a un *fomes* que els transportara a grans distàncies. Aquestes idees novadores les introduí en el nostre àmbit lingüístic el mallorquí Francesc Terrades (1590, capítols III i IV) en el llibre escrit amb motiu de les pestilències que es patiren a Catalunya de 1586 a 1591. En castellà les hem trobades a *El libro de la peste* de Luís Mercado, escrit el 1599 (Mariscal, ed. 1921, p. 193 i següents).

Una observació de la medicina clàssica determinava que les malalties les patien les persones susceptibles per naturalesa a fer-ho. D'altres, si bé podien infectar-se del mal contagiós, no desenvolupaven la patologia o ho feien de manera més lleu. A més, els que havien superat la malaltia, d'alguna manera quedaven protegits contra ella en el futur. Consta el fenomen a la relació que Procopi va fer de la Pesta de Justinià (segle VI) (*apud* Sales-Carbonell, 2020):

«Si es donava la casualitat que passava de llarg d'algun indret sense atacar els que hi vivien, o afectant-los superficialment, hi tornava més endavant a manifestar-s'hi, sense fer cap mal als que vivien als voltants, als quals havia afligit abans amb més agressivitat; no desapareixia d'aquell indret sense haver fet el nombre just i exacte de víctimes que coincidia del tot amb la xifra de morts que abans hi havia hagut pels voltants».

Es retroba l'observació en documents escrits durant la passa de mitjans del segle XIV (Campbell, 1931, p. 62):

«En el Tractat d'Ibn al-Khatib es troba el reconeixement que la forma pneumònica és la més infecciosa, així com l'afirmació del desenvolupament d'immunitat contra la pestilència per part de les persones que havien viscut en zones afectades per la plaga fins al punt que el seu organisme l'havia assimilada. Dionisius Secundus Colle fa notar que quasi tots aquells que prestaven servei en hospitals i altres llocs públics semblaven immunitzar-se contra la pestilència, ja que el verí lluita contra el verí i el foragita».

Aquestes persones immunitzades, i en certa manera «vacunades», són les que recomana Angelerio, en les seues instruccions, per exercir com a soterradors —ítem XII.

ELS SEGLES XV I XVI, TEMPS DE PESTILÈNCIES

Devem a Camps i Surroca / Camps i Clemente (1998) un estudi exhaustiu de les pestilències a Catalunya al llarg del segle XV, i aquest apartat segueix essencialment l'estudi arxivístic dels esmentats autors. Durant la centúria es compten dènou episodis de pesta de diferent durada. El primer fou de 1401 a 1403, i l'últim entre 1497 i 1499.

Els focs del país el 1378 eren 92.401, i es calcula que corresponien a una població d'aproximadament 415.000 habitants. El 1497 n'hi havia 55.451, i se'n dedueix una població de 250.000 habitants. La davallada demogràfica es pot atribuir a catàstrofes naturals, guerres, epidèmies i, com a conseqüència, la fam. Aquests desastres explicarien la pèrdua de població, però no la davallada de focs, que suposaria la desaparició de famílies senceres. A parer nostre, no es poden descartar les emigracions, en especial cap al País Valencià. De fet, en una carta a la reina del gener de 1465 (Camps / Camps, 1998, p. 237), els habitants de Tàrrrega comuniquen que, a causa de la pestilència: «en esta vila ha moltis cases enormes que no y habite nengú, així per causa de morts, encara molts que per la present guerra en són anats».

Els fogatges es van establir per controlar la recaptació d'impostos, i són tan sols una manera indirecta de deduir la població, a raó de 4,5 habitants per foc. Segons els focs dels anys 1376 i 1497, a la regió VIII es calculen els següents habitants (Ibidem, p. 106):

	ANY 1376	ANY 1497
Garrigues	5.500	3.970
Noguera	35.000	10.270
Segarra	16.200	16.200
Segrià	19.200	11.100
Urgell	7.600	6.800

Una aproximació a aquelles pestilències ens diu, per exemple, que a Tàrrrega, el mes de febrer de 1441, a més de la mortaldat, la vila patia fam a causa d'una persistent sequera i per no haver fet provisió de blat i, com a conseqüència, es despoblava. Malgrat el nombre creixent de malalts que hi havia, dels que tenia cura el metge Bernat Castelví, atesa la penúria econòmica del municipi es va decidir no contractar, a més, el metge Drago, que hi havia ofert els seus serveis.

Estudiar cada episodi de pesta seria reiteratiu, però es pot obtindre una visió general de la vivència d'aquelles persones enfront del flagell apuntant algunes de les decisions que prengueren. Així, a Tàrrrega, durant el 1441 s'ordenà que els sagristans «no gosen sonar lo

seny major a batall, ni a novena, ni a cap d'any». Aquesta mesura, habitual en cada població afectada i que ja recomanava Jacme d'Agramont, pretenia que als malalts no els moguera la por a morir quan sentien el toc de les campanes. Es creu que, a Verges, la Dansa de la Mort procedeix d'una de les mortaldats de pesta que patí la vila el segle XV.

Una passa particularment intensa fou la que arribà a les comarques lleidatanes del sud el 1482, de manera que Tàrrrega decidí aïllar la ciutat el 18 d'agost. Però el contagi era a tota la regió i la vila no se'n lliurà. Poc després es va acordar enviar dos peregrins a recórrer el camí de Sant Jaume. A més, el Consell acordà fer una solemne processó a la Verge de Montserrat, amb l'ofrena de set ciris. El mes d'octubre continuava el contagi i es va fer vot per celebrar anualment la diada de Sant Sebastià, amb processó solemne i oficis. S'ha de recordar que sant Sebastià i sant Roc són els advocats contra la pestilència. El 19 de novembre, assabentat el Consell que havia arribat un metge a la vila que anava a viure a Cervera, per evitar-ne la marxa el contractaren. Aleshores ja tenien al seu servei el metge jueu David Abençaya (Camps / Camps, 1998, p. 269). Verdú segurament patí també el flagell, perquè aquell any de 1482 hi moriren 62 persones (Ibídem, p. 270).

El 1483 Tàrrrega es va contagiar de nou. És d'observar que els contagis revifaven quan es relaxaven les mesures preventives, com per exemple l'aïllament de les viles, però no podien deixar de suavitzar-les tan prompte com baixaven el contagis perquè de les comunicacions depenia l'intercanvi comercial i la lluita contra la fam. Amb tot, el 1483 es posaren límits al territori que els conveïns no podien passar: «Qualsevol malalt de vèrtola no siga acollit a la vila, però que si venen a metge e són de Vilanova, que no gosen passar la creu de fusta, e los de Golmés per semblant, e si són de Castelnou no gosen passar la cabana d'en Antoni Flovià» (Ibídem). Les restriccions es van fer més rigoroses i afectaren també els veïns de Tàrrrega si regressaven a la vila des de llocs empestats. El mes de maig es va fer una altra processó a Montserrat, i l'ofrena de tres ciris de 10 lliures de pes cadascun en els santuaris de la Verge Maria del Tall i de la Bovera.

Podríem continuar amb la relació de les passes de l'última dècada del segle, però no s'afegiria res de nou sinó la relaxació de les mesures preventives, que cediren front als interessos comercials i la por a la fam, així com a alguns privilegis de certs conveïns, com va ocórrer a Cervera i la seua comarca en la passa del 1494. Els cerverins acordaren «que tots fills de vila, així sans com malalts, sien acollits i puguen entrar en la present vila, i així mateix tota persona sana de hon se vulle que vingue, així de loch sa com malalt, pusque entrar». Els de Cervera es mostraren indignats, en canvi, quan els de Tàrrrega, Granyena i altres pobles de l'entorn barraren l'entrada als cerverins que fugien, i el 30 d'octubre acordaren que «seria bo fos provebit que ningú d'aquests [viles] no fossen acollits, ni sans ni malalts». Es va impedir el pas, també, als que procedien de llocs infectes, «exceptats los que vingan de Barchinona e no seran estats après partits de Barchinona en altre loch qui's muyren de peste». Aquesta excepció es comprèn per la por a les represàlies que solia prendre Barcelona amb aquelles poblacions que utilitzaven mesures que els perjudicaven en el comerç.

El mes d'abril, com que les condicions sanitàries havien millorat, s'obriren les portes per evitar els perjudicis econòmics que es derivaven del seu tancament i, com era d'esperar, la pestilència revifà. A partir del dia 20 de maig, per entrar a Cervera, s'havia de jurar que durant els darrers 15 dies no s'havia estat en cap lloc empestat. I si es procedia de Tàrrrega, 30 dies. Però es produïren enganys, com el de la filla de Merles, que, malgrat jurar haver fet la quarantena, emmalaltí dins la vila. No l'expulsaren, però a partir de llavors s'exigí que el període fos de 60 dies, excepte als de Barcelona, que era de 30 dies (Camps / Camps, 1998, p. 301-307). El 17 de setembre, ja veient que la guarda de les portes no es duia a terme de forma rigorosa, i que els llocs dels voltants ja no patien el mal de forma intensa, es llevà la guàrdia dels portals.

A l'igual que la Segarra, també l'Urgell patí aquella passa, i Tàrrrega ho feu greument l'any 1495. L'acta del Consell de Cervera del 25 de maig reflecteix que les ermites properes a la vila eren plenes de malalts de pesta procedents gairebé tots de Tàrrrega (Ibídem, p. 310).

Malauradament no tenim, o no he trobat, un estudi semblant per a les pestilències del segle XVI. Aquest va ser un temps en què es van diferenciar diverses malalties que s'agrupaven abans sota el nom de «febre pestilencial», com el tifus exantemàtic. També es descrigueren processos morbosos que els clàssics desconeixien, com la sífilis i la tos ferina.

Quant a la pestilència, Lluís Fabra (1589, p. 34) dona testimoni que visità Catalunya els anys 1507, 1522, 1530 i 1564. Està ben documentada per diversos autors la que s'hi va patir entre els anys 1586 i 1591. Lluís Fabra (1589, p. 38-49) ens diu que des de 1564 es vivia a terres catalanes un període lliure de pesta i amb condicions prou saludables. També havien estat anys fèrtils de la terra, però el contagi va reaparèixer el 1586. S'inicià a la Vall d'Aran i els seus voltants per unes robes vingudes de França. El mes de desembre s'estengué pel Rosselló i per alguns punts del bisbat de Girona. El novembre del 1587 aparegué a Elna i d'allà passà a Peralada, Roses, la Selva i Cadaqués. El 1589 arribà a Barcelona.

Fabra (1589, p. 46) narra que la pestilència va ser tan intensa que en alguns llocs no quedava ningú que tinguera cura dels malalts, i faltava gent que soterrara els morts, com en la vila de Valls, on quan algú se sentia contagiats, per no restar sense sepultura, anava a l'església per a morir en lloc sagrat. Tal volta aquest podria ser també el motiu pel qual els malalts de Tàrraga anaren a les ermites properes a Cervera, segons es recull a l'Acta del Consell de Cervera del 25 de maig del 1495.

La pestilència de 1586 a 1591 a Catalunya està ben documentada pels metges que van escriure llibres donant instruccions per no ser-ne afectats: Antoni Girauld, *Utilíssim, prompte i fàcil remei e memorial per a preservar-se i curar de la peste* (1587); Joan Rafel Moix, *Llibre de la peste dividit en tres tractats* (1587); Lluís Fabra, *Discurs sobre la peste explicant la essència d'ella, causes, senyals, pronòstic i curació* (1589), i Francesc Terrades, *Compendi de la peste* (1590).

LA PESTILÈNCIA DE MITJANS DEL SEGLE XVII A L'URGELL

Durant el segon terç del segle XVII van tenir lloc a Europa unes passes de pestilència particularment intenses. Van començar el 1630 i en alguns casos ens n'ha arribat notícia, a més, per mitjà d'importantes obres literàries. La pesta de Milà es troba en el rerefons de l'obra de Manzoni *Els promesos*, i al *Diari de l'any de la pesta* Daniel Defoe descriu la de Londres del 1665.

A terres catalanes va penetrar el 1647 a través de València, i la ciutat hi va perdre un terç de la població. Francesc Gavalrà ens deixà un relat d'aquesta pestilència, que visqué personalment, a *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino en los años mil seiscientos cuarenta y siete, y cuarenta y ocho, tiempo de la peste*, publicat el 1651. Pot donar una idea de la vivència del mal per part de la població aquest paràgraf del llibre (Gavalrà, 1651, Entrament, apartat 2):

«A los primeros de octubre ya el mal iba muy desvergonzado por Valencia, y por sus efectos se había ganado nombre de contagio; y daba tanta prisa a los curas de las parroquias que ya no les bastaban los vicarios ordinarios, y así había de valerse de dos y de tres. Dábase el Santísimo por las parroquias a tantos que, siendo en la de San Martín cinco los que la ministraban, le sucedió a alguno de ellos ir dándole sin parar cinco horas. Al santo óleo ya se le había perdido el miedo, porque el poco lugar que daba la enfermedad obligaba a que fuese una jornada la de los dos sacramentos».

El mal s'estengué des de València a Catalunya, primer a les terres de l'Ebre, i l'any 1651, el de major difusió del flagell, entre d'altres arribà a les zones del nord-oest, com les comarques de la Conca de Barberà, l'Urgell i la Segarra. L'any 1653 s'inicià la davallada en la intensitat (Camps / Camps, 1985, p. 47-48).

S'ha de recordar que aquesta passa afectà Catalunya durant els anys de la Guerra dels Segadors. Un mesos abans d'arribar la pesta a Barcelona, el Consell de Cent encarregà al Col·legi de Doctors la redacció d'unes normes que s'haurien de seguir per evitar-ne els efectes. La primera recomanava: «Lo millor remei i més encertat és mudar de lloc i aire a altre de aires més salubres», però afegia: «puix que a tant gran remei no dona lloch lo siti que ara la present ciutat pateix, per ço s'anirà discorrent a altres remeis». No es podia abandonar la ciutat perquè estava assetjada per les tropes de Felip IV. Els assetjadors també van patir els efectes del mal, i les fosses trobades a la Sagrera ara fa dos anys són dels soldats que hi perderen la vida (Cremades, 2019, p. 26).

El febrer del 1652 el Consell de Lleida, sabent que la pestilència es trobava a Tàrrega i Arbeca, va incrementar les mesures de protecció acostumades però, malgrat això, el 8 de setembre es té notícia que havia arribat a la ciutat (Camps / Camps, 1985, p. 228). Com era habitual, es construï un hospital per a empestats als afores, a la partida de Fontanet, la qual cosa suposà una important despesa (Camps / Camps, 1985, p. 231) per a una població ja empobrida pels setges de 1646 i 1647. Al llibre d'òbits de l'Arxiu parroquial de Sant Joan consta un increment important de mortalitat els anys 1651 i 1652 (Ibidem, p. 232).

Cervera també va patir la malaltia de manera intensa el 1652, i ens queda testimoni de la destrucció de famílies senceres en una acta del Consell del 3 de novembre (Camps / Camps, 1985, p. 238):

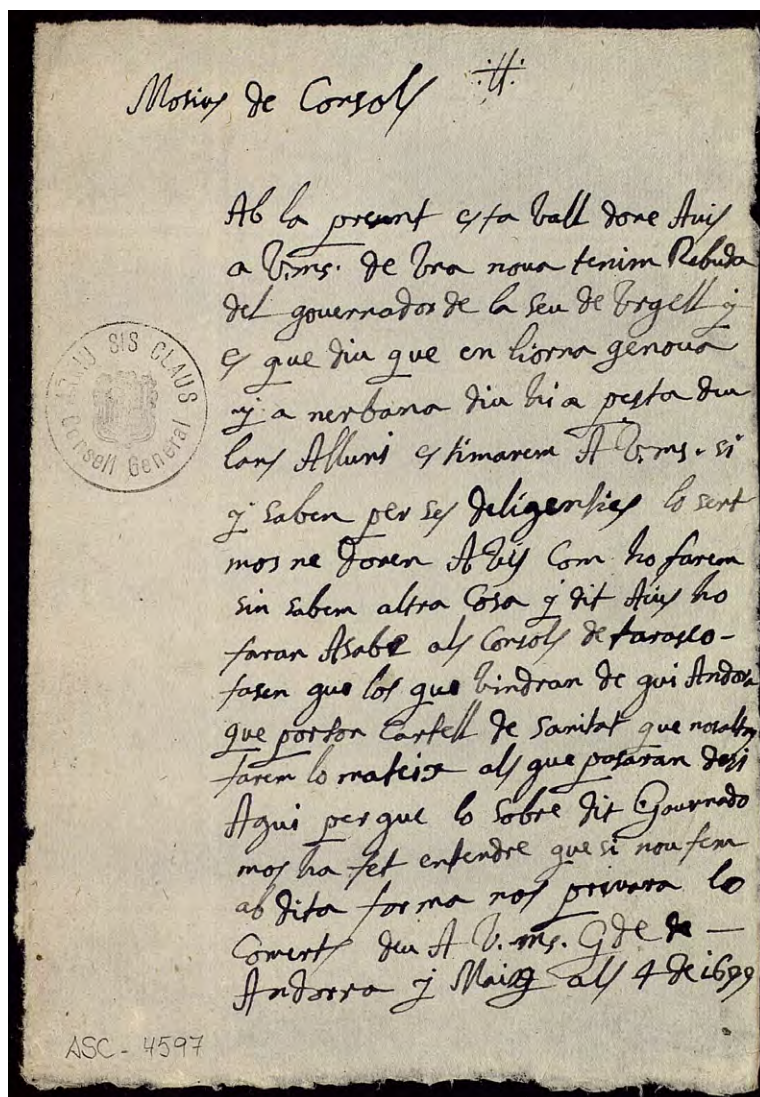
«Fonch proposat que y aurà moltes cases que se són morts tots y no si troba hereus, què se ha de fer perquè algun estrany no se prengue. Sobre la qual propositió fonch deslliberat que a les cases no y aurà hereu sert que la vila que so prengue, y si després vindrà hereu sert que toquien los béns, que la vila restituesque al hereu»

En el segle XVII ja existien els registres parroquials, de manera que és més fàcil seguir els òbits per causa de la pesta. Ara bé, si el rector moria del flagell, s'havien de cremar les seues pertinences, incloent-hi els llibres parroquials que havia utilitzat, tant més que eren objectes porosos i, per tant, perillosos, i no es podien netejar amb vinagre ni aiguardent. Per preservar els llibres generals d'apunts, alguns rectors tingueren la precaució de deixar de fer-los servir en temps pestilencial, i apuntar els òbits en quadernets a banda. Això va fer mossèn Jaume Comensa, rector de Cornudella; i a l'arxiu parroquial de Llardecans hi ha registrats els òbits anteriors i posteriors a l'any de la passa, però no els d'aquest; a Valls s'ha trobat, cosit a l'interior del llibre corresponent, un quadernet amb la inscripció: «Memòria dels que són morts en la morberia en lo temps del contagi des del 15 d'agost (1652)» (Camps / Camps, 1985, p. 41-42).

A Tàrrega, ateses les notícies que hi arribaven, es va acordar tancar el portal de Cervera el 16 d'abril del 1651. Les mesures no van evitar que el morbo aplegara a la ciutat el mes de gener del 1652 (Camps / Camps, 1985, p. 250). El primer mort que hi consta va ser el reverent Felip Planes, que fou soterrat al carner de Sant Miquel. Va ser una excepció aquest soterrament en lloc no apartat. Probablement es degué al fet que la vila no estava encara preparada per aplicar mesures específiques contra pestilència, o a que els doctors, en un intent d'impedir-ne el confinament, determinaren que la pesta present a Tàrrega no era causada per contagi, sinó pels mals aliments.

Enfrontats a l'evidència, el Consell decidí aparellar una morberia. Se'n va fer càrrec un cirurgià francès arribat de Guissona que va prendre a Tàrrega les mesures ja experimentades a l'anterior vila. El 31 de març hi va morir Joseph Torta del contagi —fem notar ací que ja es parla de «contagi»—, i es va soterrar en el fossar de la morberia. Va ser la darrera defunció per aquella passa de pesta. El total d'òbits ocasionats pel morbo a Tàrrega fou de vint.

Nota en què el governador de la Seu d'Urgell dona notícia a les autoritats andorranes de l'existència de pesta a Liorna, Gènova i Narbona. Per evitar-ne la difusió, s'ordena que aquells que viatgen de la Seu a Andorra i en sentit invers duguin "cartell de sanitat" perquè, en cas contrari, el comerç entre tots dos territoris quedaria interromput. Referència documental: ANA_ASC_4597 (Arxiu Nacional d'Andorra).

Durant aquells tres mesos les reunions del Consell tenien lloc fora de la vila. A partir del 27 d'abril es va deixar tornar a la població les persones que havien fugit a les cabanes del terme.

El cirurgià francès Mofur, encarregat i hoste de la morberia, va demanar restar a Tàrraga, i se li va concedir, però amb la condició que no sortís de casa fins que hagués girat la lluna (Camps / Camps, 1985, p. 251). El Consell no va fer més que demanar-li que guardés quarantena a casa, que es comptava segons les fases de la lluna —vegeu «Mesures preventives contra la pesta», ítem XLIX.

A altres viles de l'Urgell no consta cap mort del contagi als llibres parroquials durant aquest temps. Són els casos d'Anglesola, Barbens, Castellserà i la Fuliola. A Preixana no es conserven els llibres d'òbits dels anys que s'analitzen, però se sap que hi va haver pesta per una làpida que es troba a la façana de l'ermita de la Mare de Déu de l'Horta i que diu: «Dorotea Bas los ossos sepultats té vui dins mi perquè de pesta morí y no està entre los demás cossos. 1651. Novembre als 18». A Belianes consten set morts per la plaga, tots en març del 1652. A Bellpuig d'Urgell només hi ha dos morts atribuïdes al contagi, la del sabater Jerònim Fau, que arribà al poble ja malalt i provinent d'un lloc empestat, morí en poc temps i, per evitar la difusió del mal, fou soterrat a casa seua; la casa quedà clausurada i la dona, els fills i els servents anaren a altres albergs. Josep Fau, fadrí, també morí del contagi i se soterrà al «fossar vell». A Maldà consta una mort per pesta. A Verdú quedaren registrades quatre morts sospitoses, totes entre gener i febrer del 1652, però els autors d'aquesta compilació (Camps / Camps 1985, p. 249-256) hi diuen: «El registre dels òbits [de Verdú] del 1652 està molt desordenat. És possible que no hi constin tots els morts del contagi».

En contrast amb els efectes presumits de la pestilència del 1348 a l'Alt Urgell —vegeu «Arribada a Catalunya de la Mort Negra»—, no hi consta cap mort per la passa del 1652 ni cap augment significatiu d'òbits aquell any, ni a la Seu, ni a Castellbó ni a Tost (Camps / Camps, 1985, p. 325-327).

La pestilència que va entrar per Sicília al continent europeu, hi va produir brots d'agudització fins a finals del segle XVII. Està en discussió si la pesta del 1720 a Marsella fou un nou brot o ja va ser importada per un vaixell francès que duia catifes des de Síria. Josep Fornès, natural d'Hostalric, publicà el 1725 un *Tractatus de peste*, en llatí, sobre l'epidèmia de Marsella.

És objecte d'estudi la causa de la desaparició de la pesta del nostre continent. És molt probable que en el segle XIV la rata negra, rata de vaixell o rata traginera (*Rattus rattus*) vinguda d'Àsia, i que és el major reservori del bacteri *Yersinia pestis*, substituïra l'europea rata gris (*Rattus norvegicus*). El procés contrari podria haver tingut lloc al llarg del segle XVII, ja que l'extrema virulència de les epidèmies que s'hi produïren podrien haver causat la mort de les pròpies rates negres, i el bacteri perdria el seu reservori.

Hui la malaltia no ha desaparegut, però es localitza en zones molt concretes, sobretot d'Àsia, està sota vigilància i control, i no sembla tan virulenta com aquella que va causar, en els primers quatre anys de l'arribada, la pèrdua de la vida, com a mínim, a la tercera part de la població d'Europa.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOS, G.; Mensching, G. (ed.) (2011). «The Black Death in Hebrew Literature: Abraham Ben Solomon Hen: *Tractatus de pestilentia*.» *Jewish Studies Quarterly*, Volume 18 (2011) p. 32-63.
- CAMPBELL, A. (1931). *The Black Death and Men of Learning*. New York: Columbia University Press.
- CAMPS i SURROCA, M.; CAMPS i CLEMENTE, M. (1985). *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Lleida: Seminari Pere Mata. Departament de Medicina Legal, Laboral i Toxicologia. Facultat de Medicina, Universitat de Barcelona.
- CAMPS i SURROCA, M.; CAMPS i CLEMENTE, M. (1998). *La pesta del segle XV a Catalunya*. Lleida: Universitat de Lleida.
- CREMADES, F; VENY, J. (ed.) (2017). *Reimei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta (1587)*. Antoni Girauld. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CREMADES F. (2019). «Els textos catalans sobre pestilència». *Gimbernat*, núm. 71, p. 23-38.
- ECHAUZ, P. (2020). «El sorprendente tratado médico del siglo XIV con medidas todavía vigentes para combatir una pandemia». *La Vanguardia* [en línia]. 29/03/2020. <<https://www.lavanguardia.com/cultura/20200329/48138215880/tratado-medico-medieval- peste-negra-consejos-epidemia-jacme-agramont.html>> [Consulta: 4 setembre 2021]
- EINBINDER, S. L. (2018). *After the Black Death: Plague and Commemoration Among Iberian Jews*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- FABRA, L. (1589). *Discurs sobre la peste*. Perpinyà: Sampsó Arbús.
- GARCÍA-BIOSCA, J. E. (2014). «Una massacre amb tons de revolta política?». *Tragèdia al call, Tàrraga 1348*. Tàrraga: Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrraga.
- GAVALDÀ, F. (1651). *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino en los años mil seiscientos cuarenta y siete, y cuarenta y ocho, tiempo de la peste*. Valencia: Silvestre Esparsa.
- GIRAULD, A. (1587). *Utilíssim, prompte y fàcil remey e memorial per a preservarse y curar de la peste*. Perpinyà: Sansó Arbús.
- KLEBS, A. C. (1929). «A Catalan plague-tract of April 24, 1348, by Jacme d'Agramont». *Rapport du 6e Congrès Internationale d'Histoire de la Médecine* (Leyde-Amsterdam, 18-23 Juillet, 1927). Antwerp, p. 229-232.
- KLEBS, A; DROZ, E. (1925). *Remèdes contre la peste. Fac-similés, notes et liste bibliographique des incunables sur la peste*. Paris: Droz & Nourry.
- LÓPEZ-PIÑERO, J. M. (2000). *Breve historia de la medicina*. Madrid: Alianza Editorial.
- MERCADO, L. (1599) *El libro de la peste*. Madrid: Castro. En edició de Nicasio Mariscal (1921). Madrid: Cosano.
- MOIX, J. R. (1587). *Llibre de la peste dividit en tres tractats*. Barcelona: Jaume Cendrath.
- PERE EL CERIMONIÓS. *Crònica*. Barcelona: La Renaixença, 1885.
- PONS, M. (2020). «La pesta de la llana (1599), la pandèmia que anunciava la fi d'una era». *El Nacional.cat* [en línia]. 15/03/2020. https://www.elnacional.cat/ca/cultura/marc-pons- pesta-llana-1599-pandemia-anunciava_479964_102.html [Consulta: 4 setembre 2021]
- QUINCTI TYBERII ANGELERII (1588). *Estypa pestilentis status algheriae*. Calari: Franciscus Guarnerius.
- SALES-CARBONELL, J. (2020). *La 'plaga de Justinià' segons el testimoni de Procopi* [en línia]. <La 'plaga de Justinià' segons el testimoni de Procopi – Epidèmies a l'Edat Mitjana (wordpress.com)> [Consulta: 5 setembre 2021]
- STRUB, S. (2020). «Illness & Crisis, from Medieval Plague Tracts to Covid-19». *The New York Review* [en línia]. 25/03/2020. <Illness & Crisis, from Medieval Plague Tracts to Covid-19 Strub | *The New York Review of Books* (nybooks.com)> [Consulta: 4 setembre 2021]
- TERRADES, F. (1590). *Compendi de la peste*. Mallorca: Gabriel Guasp.
- VENY, J.; CREMADES, F. (ed.) (1015). *Regiment de preservació de pestilència (1348)*. Jacme d'Agramont. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILLARÓ, A. (1986-1987). «La pesta negra, el 1348, a la Seu d'Urgell». *Urgelia. Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*. Núm. 8, p. 271-302.